

Anton Wessels, Het Evangelie volgens Vincent van Gogh. (Ten have, Kampen 2009).

VINCENT IN DE DOMINICUS

Don McLean's hit song Vincent (Starry, Starry Night):

Vincent en de kunst van het leven
 Now I think I know what you tried to say to me,
 How you suffered for your sanity,
 How you tried to set them free.
 They would not listen, they're not listening still.
 Perhaps they never will...

Weten wij vandaag wat hij wilde zeggen?

'De één zegt het in een boek, de ander in een schilderij'. Schreef Vincent aan Theo met wie hij zijn hele korte leven intensief correspondeerde. Daardoor weten wij zoveel van hem. Wij kunnen als het ware soms bijna dagelijks over zijn schouder meelesen met wat hij dacht en voelde en ondervond. Vaak kun je dat niet met droge ogen doen. Op 30 maart 1853 aanschouwt hij in Zundert het levenslicht. Zijn vader was daar Nederlands Hervormd predikant. Na een niet afgemaakte middelbare school opleiding werkt Vincent gedurende zes jaar in de kunst handel, is vervolgens een tijdje leraar in een klein jongensinternaat in Ramsgate. Daarna wordt hij ook een soort hulp predikant. Zijn enige volledig overgeleverde preek, die typerend voor hem gaat over de tekst uit de Psalm: 'Ik ben een vreemdeling op aarde'. Terug in Nederland werkt hij drie maanden in een boekhandel in Dordrecht. Daar beslist hij dat hij net als zijn vader echt dominee wil worden. Hij vertrekt naar Amsterdam om theologie te gaan studeren. Maar daartoe moet hij eerst staatsexamen doen. Hij krijgt les van Mendes da Costa "Mendes, zei hij - Mendes, geloof jij nu werkelijk, dat dergelijke verschrikkelikheden - Latijn en Grieks- nodig zijn voor iemand, die wil wat ik wil: arme schepsels vrede geven met hun bestaan op aarde? Als het allemaal niet lukt, doet hij een spoedcursus in België, en gaat als Evangelist werken in de Borinage om de mijnwerkers troost te brengen in hun armoedig bestaan. De ellende die hij daar ontmoet zal hij ook uitbeelden. Mijnwerkersvrouwen die lasten dragen: Je ziet vrouwen lopen, zwaar gebogen en gebukt onder de lasten van de zakken kolen op hun rug. Op de achtergrond zie je een spoorbrug en een kerktoeren. Aan de kant van de weg staat een met klimop bedekte boom waarop een crucifix is aangebracht. Vanuit het houten huisje aan de boom ziet Jezus aan het kruis deze pelgrims aan zich voorbij trekken. Vincent toont hoezeer hij gegrepen is door het leven en werken van het gewone volk. Maar het comité dat hem heeft aangesteld is niet zo gelukkig met hem. Hij wordt ontslagen. Het probleem is dat Vincent het evangelie te ernstig neemt: hij geeft letterlijk de lakens van zijn bed en het hemd van zijn lijf om gewonden van een mijnramp te verbinden. Het officiële kerkelijke rapport luidt. "De proef die werd gemaakt om de diensten van een Hollandse jongeman te aanvaarden, die zich meende geroepen te evangeliseren, heeft niet de resultaten gebracht die men verwachtte. Als aan de bewonderenswaardige kwaliteiten die hij aan de zieken en gewonden besteedde, zich verbonden had met de gave van het woord, dan zou meneer van Gogh zeker een geslaagde evangelist zijn geweest". Waar ging het om? Och erm. Vincent kon niet uit zijn hoofd preken. Je vraagt je wel af of hoe men van hem kan zeggen dat hij de gave van het woord niet heeft, hij wiens brieven na meer dan honderd jaar nog boeiende lectuur zijn. Maar 'Geen van de mijnwerkers die hem kenden, vergeet echter ooit de man die zij de 'Christus van de kolenmijn' noemden'. Toen hij bij Madame Bonte aanbelde om afscheid te nemen, herinnert zij zich later dat hij er bleek uitzag en op droevige toon zei: 'Niemand heeft me begrepen.' Toen hij blootsvoets weg liep, met zijn bunde (kruis) op zijn schouder, kwamen de kwajongens van het dorp achter hem aan en riepen: 'Hij is gek, hij is gek!' How you suffered for your sanity..

Als hij dan rond 1880 zijn roeping tot kunstenaar ontdekt zal hij tien jaar werken als tekenaar en schilder to zijn dood op 29 Juli 1890. Twee dagen tevoren heeft hij zich, op een boom geleund in zijn buik geschoten. Hij sterft al pijp rokend. Zijn laatste woorden zijn: 'La tristesse durera toujours'. Tegen zijn moeder zei Theo naar aanleiding van Vincents overlijden: Men kan niet schrijven hoe bedroefd men is, noch troost vinden. Het is een smart, die mij lang zal wegen, en die mij mijn hele leven niet uit gedachte zal gaan. O moeder, hij was zo mijn broer.'

Er zijn drie bronnen inspiratie bronnen voor Vincent: geestelijke, artistieke en literaire. De predikanten, de kunstenaars, vooral de schilders en de schrijvers. Bij de dominees gaat het om zijn

vader die tot een kerkelijke richting behoort oor wie het leven boven de leer gaat. Zijn oom, de broer van zijn moeder, Dr. Johannes Paulus Stricker, een bekend predikant hier in Amsterdam die zich bezig houdt met de vraag hoe predik je het christelijk geloof voor 'moderne mensen?'. En de derde richting is die van de Dominee - dichters, van wie Ds. Jan Lodewijk I. Ten Kate de beroemdste is. Een van de liederen staat nog in het liedboek der kerken: De Heer is mijn Herder! Bij die Dominee dichters gaat het om de verbinding van schilderkunst en poëzie: poëzie die kunst uitlegt, vertaalt.

Schilders, zijn voor Vincent even zo vele brengers van troost: een kúnst die troost biedt aan bedroefde harten! Zelf wil hij ook in een schilderij iets troostends zeggen als muziek. Zijn penseel beweegt zich tussen zijn vingers als een strijkstok over een viool. In Drente wandelt hij voorbij een oud kerkje, waar een herder met een koppel schapen langs komt: 'Dat terugkeren van de kudde in de schemering was de finale van de symfonie - de 'Pastorale' van Beethoven, ! - die ik gisteren hoorde.' Ik had ik mijzelf vergeten in die symfonie.'

Met name de tekenaars en schilders van de Engelse geïllustreerde tijdschriften inspireert hem voor het tekenen van de onderkant van de samenleving. Hij knipt reproducties uit en plakt ze op en zij beïnvloeden hem zowel bij de keuze van de onderwerpen als in zijn stijl: Deze illustraties vormen zijns inziens 'Een soort Bijbel'.

Met literatuur is Vincent van jongs af aan zeer vertrouwd. Boeken zijn voor hem 'vol van werkelijkheid' en het lezen van boeken die goed geschreven zijn, vindt hij een troost in het leven.'

De uitspraak van de apostel Paulus Wij zijn altijd bedroefd (hebben verdriet) maar toch zijn wij altijd blij - is een van de adagia van Vincent. Verschillende malen zowel in Nederland als Frankrijk tekent of schildert hij een oude zieke boer op een stoel bij de haard bij een gedoofd vuur, met het hoofd in de handen en de ellebogen op de knieën. De laatste maal geeft hij de titel 'Aan de poort van de eeuwigheid'. Het komt hem voor dat een van de sterkste bewijzen voor het bestaan van 'iets daarboven', het bestaan van een God en een eeuwigheid wel is het onuitsprekelijk roerende dat in de expressie van zo'n oud mannetje zijn kan, zonder dat hij zich zelf ervan bewust is, als hij zo stil in het hoekje bij zijn haard zit dat dit tegelijk iets edels, iets nobels is, dat toch niet voor de wormen bestemd kan zijn.

In Den Haag ontmoet Vincent gedurende de winter op straat Sien. Als zijn oog op haar valt, ziet zij er ziek uit. Ze is vier maanden zwanger, verlaten door de man wiens kind zij draagt. Zij moet haar brood verdienen 'Je weet wel hoe,' schrijft hij aan Theo. Hij neemt haar op in zijn huis met nog een ander kind van haar, een ziekelijk, verwaarloosd schaap. Voor hem is Sien mooi en hij vindt juist in haar wat zij hebben moet: 'Het leven is erover heen gegaan'. Vincents vader ziet een verbintenis met een vrouw van mindere stand als iets onzedelijks. Maar Vincent vindt: 'De stand gaat de wereld aan, de zedelijkheid gaat God aan.' Toch stuurt zijn vader in die winter een warme mantel op, 'of die mij soms te pas kon komen', niet preciserend waarvoor, maar blijkbaar met de gedachte, 'ze mocht eens kou hebben.' Pa moet gedacht hebben, schrijft hij Theo: 'Dat arme roomse wijf moet toch niet alleen zijn, of zoiets.' 'Voor één zo'n daad zou ik met plezier 3 mud woorden van `ons vader over mijn kant laten gaan.' Vincent beeldt Sien uit niet als hoer of zondares, maar vooral als een eenzame en wanhopige vrouw, die in de naakte strijd om het bestaan nauwelijks het hoofd boven water kan houden. Hij klaagt de visie van zijn tijd op de prostitutie aan. Onder deze etsen schrijft hij in het Engels 'Smart'. In de tweede versie staan sneeuwkllokjes en lelietjes van dalen getekend, boden van de lente en symbolen van de onschuld en zuiverheid.

Met zijn schilderij de Aardappeleters, wil hij bereiken dat men 'de gedachte krijgt dat die luitjes, die bij hun lampje hun aardappels eten, met die handen die zij in de schotel steken, zelf de aarde hebben omgespit, dus van handenarbeid spreekt en dat zij hun eten zo eerlijk verdiend hebben. De plechtigheid van de figuren en de zwaarwichtigheid van hun gebaren maken het verstaanbaar als een 'Laatste Avondmaal'. Het kind op de voorgrond is als het ware getransformeerd tot iemand die zich aan zijn discipelen openbaart: een Christusfiguur. De stoom van de aardappelen schept een nimbus rondom haar. Zij staat bijna direct onder de gaslamp, de enige bron van licht. Deze lamp is een wonderlijk baken. Een oudere man houdt zijn kopje zo eerbiedig vast als ware het een kelk. Linksboven achter deze jonge man hangt een prent van de kruisiging van Christus met Maria en Johannes: - een zogenaamde 'huiszeggen'. De tafel is hun altaar en het voedsel een sacrament voor ieder die zich afgemat heeft. Opvallend zijn: de ogen van de beide figuren links. Ze stralen van binnen uit. 'Ik schilder liever de ogen van mensen dan kathedralen'.

Als op een vroege zondagmorgen Vincent in Amsterdam de dominee dichter Laurillard over de gelijkenis van de zaaier hoort preken haalt deze de tekst aan: Als een graankorrel niet in de aarde valt en sterft, blijft het één graankorrel, maar wanneer hij sterft draagt hij veel vrucht,' verwijst Laurillard dan naar het schilderij van Jacobus Jan van der Maatens die 'Begravenis in het koren' heet: een groot graanveld, aan de rand een rij bomen een kerk en boerderijen. Je ziet een zwarte stoet die door het hoge koren trekt om iemand te begraven. In de natuur ziet Vincent dat menig bloem wordt vertrap,

bevriest of verschroeit. 'Niet iedere graankorrel komt na gerijpt te zijn weer in de aarde terecht om er te kiemen en een halm te worden. Verreweg de meeste korrels komen niet tot ontwikkeling, doch gaan naar de molen. Mensen kun je vergelijken met graankorrels. In ieder mens zit als in een graankorrel kiemkracht. Het natuurlijke leven is dus: kiemen. Wat de kiemkracht in het graan is, is de liefde in ons.' Hij voelt dat de geschiedenis van de mens is als de geschiedenis van het graan; als je niet in de aarde wordt gezaaid om er te kiemen, wat doet het ertoe, je wordt toch gemalen om tot brood te worden gemaakt.' In de laatste schilderijen die hij in Auvers maakt van de uitgestrekte korenvelden 'grenzeloos als de zee', probeert hij de triestheid en extreme eenzaamheid, uit te drukken, die hij als karakteristiek voor zijn eigen tijd ervaart. Als je denkt aan al die dingen waarvan je de achtergrond niet begrijpt, wat kun je als anders doen dan naar de korenvelden kijken? Hun verhaal is het onze, want wij die leven van brood, zijn wij zelf ook niet voor een belangrijk deel koren? Moeten we er ons niet bij neerleggen dat we groeien als een plant en dat we, als wij rijp zijn, worden gemaaid als koren? In die maaier - een vage gestalte die in de volle hitte zwoegt als een paard om zijn werk af te krijgen, ziet hij het beeld van de dood, in die zin dat de mensheid het koren voorstelt dat wordt gemaaid. 'Toch schuilt er in die dood niets droevigs. Het speelt zich af in het volle licht, bij een zon die alles onderdompelt in een fijn gouden licht.'

Met zijn vader raakt hij echter in een heftige dispuut over de betekenis die literatuur heeft voor de moderne mens. Zijn vader schrijft aan Theo: 'Vincent stuurt ons een boek van Hugo Les Misérables, maar die hoofdpersoon kiest de zijde van de misdadigers en wat echt slecht is noemt hij niet slecht. Zelfs met de beste bedoelingen kan dat niet geaccepteerd worden'. Vincent reageert daarop tegen Theo: 'Ik heb al zo dikwijls tegen Pa gezegd: 'Lees dan eens uit zo'n boek, al is het maar een paar bladzijden, en u zult zelf erdoor ontroerd worden. Hij zou er betere preken door maken. Hoe Vincent de verhouding tussen de Bijbel en de literatuur ziet blijkt uit zijn Stilleven met Open Bijbel. Dit schilderij is vaak gebruikt om te suggereren dat Vincent die donkere Bijbel van zijn vader afschrijft en in de plaats daarvan kiest voor de literatuur: het stralende gele licht van E. Zola's boek De levensvreugde. dat voor die donkere Bijbel op tafel ligt. Wil hij inderdaad Bijbel door de literatuur vervangen? Wij weten dat het exemplaar van de Bijbel dat hij hier schildert die van zijn vader is die een paar maanden eerder is overleden. De uitgedoofde kaars slaat dan ook niet op de Bijbel, alsof het licht van de Bijbel wordt gedoofd, maar zoals gebruikelijk in de kunst, op het uitgedoofde leven van iemand. In dit Stilleven ligt de Bijbel open bij de profeet Jesaja. De tekst: 'de man van smarten en vertrouwd met verdriet ziekte, door de christelijke kerk altijd verstaan en uitgelegd als een voorafschaduw van het lijden van Jezus. Maar te denken dat De levensvreugde van Zola dat voor die Bijbel ligt in de plaats van de Bijbel komt klopt niet. Het is namelijk anders dan de titel lijkt te suggereren geen vrolijk boek: Het gaat over een weesmeisje dat door een verre familie wordt opgenomen, maar op schandelijke manier wordt uitgebuit. Toch blijft haar aanwezigheid in het huis een bron van vreugde. Zij is belichaamt zelfverloochening, liefde voor anderen en een vriendelijk liefdadigheid. Vincent wil door de Bijbel en Literatuur te verbinden zeggen de boodschap van deze Bijbeltekst wordt juist voor vandaag vertolkt door Zola's boek. Zoals Jesaja spreekt over de 'man van smarten' is de heldin uit de roman een 'vrouw van smarten'. Moderne schrijvers vertellen je hoe het evangelie in onze tijd kan worden toegepast.

In zijn schilderij Oude Toren in Nuenen wil Vincent aangeven hoe die ruïne aantoonde, dat de boeren daar al sedert eeuwen ter ruste worden gelegd in de akkers die zij bij hun leven doorwroet hebben: 'Ik heb willen zeggen hoe doodeenvoudig het sterven en begraven gaat, doodleuk als het afvallen van het herfstblad - niet dan een beetje aarde omgewoeld, een houten kruisje.' 'En nu zegt die ruïne - van die kerktoeren - tot mij hoe een geloof en godsdienst vermolmd, al was ze hecht gegrondvest - hoe echter het leven en sterven der boertjes alsmede het zelfde is en blijft: gelijkmatig uitspruiten en verwelken als het gras en de bloempjes die daar wassen op die kerkhof grond. Instemmend haalt Vincent dan Victor Hugo die kort tevoren begraven is, aan: 'De godsdiensten gaan voorbij, maar God blijft'.

In januari van Vincents laatste levensjaar verschijnt de eerste belangrijke enthousiaste kritiek op zijn werk. De kunstcriticus spreekt van Van Goghs brutaliteit de blik van aangezicht tot aangezicht op de zon te richten. De amateur-schilder Anton Kerssemakers herinnert zich Vincent nog uit zijn Nuenense periode: 'Staat hij opeens stil voor een prachtige zonsondergang en zijn twee handen gebruikende om het enigszins af te sluiten en met zijn ogen half dicht, roept hij uit: '... 'Hoe doet zo'n kerel of God, of zoals men Hem noemen wilt, hoe doet Hij dat nu, dat moeten wij toch ook kunnen. God, God, wat is dat mooi, hoe jammer dat wij nu geen opgezet palet klaar hebben, want dadelijk is het weer weg.' Aan zijn schildervriend Emile Bernard schrijft Vincent dat hij nu al maanden kijkt naar die feller wordende zon.

'Het blijft een feit, schrijft hij later, dat ik voor het bereiken van de hoge gele noot die ik deze zomer heb bereikt, wel een beetje boven mijn krachten moest werken. Als gevangenschap of het gekkenhuis

mijn lot is, waarom ook niet? In zijn laatste brief schrijft hij. 'Wel, mijn werk, daarvoor riskeer ik mijn leven, en het heeft me de helft van mijn verstand gekost,' Vincent getuigt tot gekwordens toe hoe de duisternis overwonnen wordt door het licht van de zon, het symbool voor Christus, en voor God. Vincent noemt Christus een kunstenaar groter dan alle andere kunstenaars. Jezus versmaadt marmer en klei en verf. Hij werkt in levend vlees. Deze ongeëvenaarde kunstenaar maakt, wat met het botte instrument van onze moderne, nerveuze en afgestompte hersenen nauwelijks is te bevatten, geen standbeelden, schilderijen of boeken. Hij maakt levende mensen. Deze grote kunstenaar - Christus had, hoewel hij zich niet inliet met het schrijven van boeken over ideeën (gevoelens), heel wat minder minachting voor het gesproken woord, vooral voor de parabel (wat een zaaier, wat een oogst, wat een vijgenboom!). Die gesproken woorden, die hij zich niet eens verwaardigde op te schrijven, vormen een van de hoogtepunten van wat bereikt is in de kunst: pure scheppingskracht. Deze gedachten, zo schrijft Vincent, verheffen ons boven de kunst zelf. Zij gunnen ons een blik op de kunst van het léven scheppen, de kunst van onsterfelijk levend te zijn.

'Ik geloof meer en meer dat we God niet moeten beoordelen naar deze wereld, want dat is een studie van hem die slecht gelukt is. Wat wil je, als je de kunstenaar graag mag, dan heb je op zijn mislukte studies niet zoveel aan te merken, dan houd je je mond. Maar je hebt wel het recht iets beters te eisen. Wij zouden echter andere werken van dezelfde hand moeten zien. Deze wereld is natuurlijk haastwerk, gemaakt in een van die ongelukkig momenten waarop de Maker niet meer wist wat hij deed, er met zijn hoofd niet meer bij was.

Wat de legende ons vertelt van onze lieve Heer, is dat hij op zijn studie van de wereld toch enorm zijn best heeft gedaan. Ik ben geneigd te geloven dat deze legende op waarheid berust, maar dan is de studie wel op tal van manieren verknoeid. Alleen grote meesters kunnen zulke misslagen begaan; dat is wellicht de grootste troost, wat dan heb je reden om te hopen dat dezelfde scheppende hand zich nog eens revancheert.